

Elementær russisk fonetikk

1. Innledning

1.0. I det følgende forutsettes det godt kjennskap til kapitlet "Språklydlære: fonetikk og fonologi" i kompendiet *Innføring i lingvistikk*, Universitetsforlaget 2000, (heretter **Iil**), s. 207-305, spesielt avsnittene 5.4.1 (Fonem, s. 212), 5.5.4 (Fonetiske og distinktive trekk, s. 220), 5.8.2 (Komplementær distribusjon, s. 226), 5.9 (Skilnader ..., s. 227 ff.), 5.18-5.12, s. 230-241), 5.13.3 (Obstruentar og sonorantar, s. 245-6), 5.14.4-5 (Distinktive trekk, Distinktiv funksjon, s. 248-251); 5.23 (Vokaldimensjonar, s. 274-276) og IPA-tabellen s. 374. Husk at fonetisk transkripsjon settes i hakeparentes: ['ʃek] sjekk.

1.1. Det russiske lydsystemet er meget forskjellig fra det norske.

Vokalsystemet i russisk er enklere enn det norske.

Når det gjelder konsonantsystemet, er forholdene omvendt.

Det er m.a.o. mye færre vokalfonemer i russisk, mens antall konsonantfonemer¹ er betydelig større.

1.2. Sammenlignet med norsk er det russiske ordtrykket meget dynamisk. Følgelig varer uttalen av en trykksterk stavelse markant lenger enn i norsk. Til gjengjeld - og som følge av dette - uttales trykklette stavelser kort og vokalartikulasjonen i disse er svekket, se 3.2.

1.3. Det store antall konsonantfonemer i russisk sammenlignet med norsk skyldes i første rekke det distinktive trekket² som springer ut av opposisjonen³ **palatalisert**⁴ : **ikke-palatalisert**, populært **bløt** : **hard**. I fonetisk transkripsjon makes palatalisering vha. ', f.eks. [n] ("hard" n) vs. [n'] ("bløt" n).

1.4. Setningsintonasjonstyper i russisk skiller seg vesentlig fra norske intonasjonsmønstre.

2. De russiske vokaler

Vokaltrekanten⁵. Trykksterke russiske vokaler

Artikulasjonssted - tungens horisontale stilling

			Fremre	Sentrale	Bakre
T	h	Trange (høye)	[i]	[ɨ]	[(u)]
u	ø	Midtre	[e]		[(ʊo)]
n	y				
g	d	Åpen (lav)			
e	e				

2.1. [(u)] og [(ʊo)] er "rundede", dvs. labialiserte. Dette trekket markeres vha. vanlige (runde) parenteser. I vanlig fonetisk transkripsjon utelates denne markeringen av

¹ Om begrepet *fonem*, se Iil : 212.

² Om *distinktive trekk*, se Iil : 248

³ Se Iil : 228-229.

⁴ Ofte kalt *muljert*.

⁵ Jf. "Vokalfirkanten" i Iil : 277 ff.

2.2. Bokstavstegnene som omtrentlig svarer til lydene i vokaltrekanten:

и	ы/и	у/ю
е/э		о/ё
	а/я	

- 2.3. и [i] om lag som norsk "i" i 'is'
 у [u] om lag som norsk "o" i 'os'
 е [e] om lag som norsk "e" i 'igjen'
 о [uо] om lag som norsk "å" i 'ås' (se dog 2.6)
 а [a] om lag som norsk "a" i 'mas'

2.4. Konsonanter uttales "bløtt" i posisjon umiddelbart foran de fremre vokalene [i] (alltid!) og [e] (som regel). Dersom [e] gjengis vha. bokstaven э, er konsonanten foran hard.

2.5. Uttaleøvelser:

им [im] (Isg av он 'han')⁶, ум [um] 'fornuft, vett', мэр [mer] 'ordfører', экземпляр [egzempl'ár] 'eksemplar', лес [l'es] 'skog', эту [étu] 'denne' (Asg fem), мат [mat] 'matt (i sjakk); grove eder'.

2.6. Når det gjelder [uо] markerer ^u at uttalens første fase innledes av et diftongisk element som kan minne om en ultrakort norsk "u". Dette tegnet er som regel fraværende i vanlig fonetisk transkripsjon, men brukes her konsekvent ettersom det er viktig for autentisk uttale av trykksterk [uо]: дом [d^uom] 'hus' ("d^uåm"); ой! [uoj] 'å!'

2.7. Den russiske vokalen som er oss mest "fremmed", er [ɨ] (som regel bokstaven ы). Tungestillingen er nærmest som ved uttalen av norsk "u", leppestillingen som ved "i". Prøv å si "u" mens du smiler! — Denne lyden forekommer utelukkende etter harde konsonanter, dvs. aldri i fremlyd, inne i et ord etter en vokal eller etter en bløt konsonant: дым [dɨm] 'røyk', мыс [mɨs] 'nes; kapp', львы [l'vɨ] 'løver'.

2.7.1. [ɨ] eller den trykklette varianten [ɪ] kan som sagt aldri stå umiddelbart etter en bløt konsonant. På samme måte kan [i] eller den trykklette varianten [ɪ] aldri stå umiddelbart etter en hard konsonant uten pause. Disse to lydene, [ɨ] og [ɪ], står i *komplementær distribusjon*, se Iil 226-227. Dersom [i] havner i posisjon etter en hard konsonant, endres uttalen til [ɨ]. Derfor uttaler man [ɨ] etter de alltid harde [ɕ, ʂ, ʐ] (bokstavene ц, ш, ж) selv om det skrives и, ikke ы. Sammenlign: зять Ыры [z'at'-ɨrɨ] 'Iras svoger', og брат Ыры [brát'-ɨrɨ] 'Iras bror'. Andre eksempler: Вот и я! [v'ot-ɨjá] 'her er {kommer} jeg'!, стол из дэрева [st'ot-ɨz-d'ér'ivə] 'et bord av tre, trebord'.

2.8. Bokstavene е, я, ё, ю ("joterte" vokaler) har to funksjoner avhengig av deres omgivelser:

2.8.1. Plassert etter konsonanter betyr de at konsonanten er bløt (palatalisert, se 1.3), noe som i fonetisk transkripsjon tradisjonelt markeres vha. en apostrof til høyre for konsonanttegnet: мят [m'at] 'krøllete' (jf. мат i 2.5), лён [l'ɨon] 'lin, hør', люк [l'ɨuk] 'luke', jf. лук [lɨk] 'løk'⁷.

⁶ Forkortelser for kasus: N = nominativ, A = akkusativ, D = genitiv, D = dativ, I = instrumentalis, L = lokativ; for tall (numerus): sg = singularis (entall), pl = pluralis (flertall). Altså: Isg = instrumentalis entall; for genus: mask. = hankjønn, fem. = hunkjønn, nøytr. = intetkjønn.

⁷ Det fonetiske tegnet [ɨ] betyr "tjukk l". Den harde russiske l-en er alltid "tjukk". I vanlig fonetisk transkripsjon brukes den lite.

2.8.2. I fremlyd og etter vokaler betegner bokstavene **е, я, ё, ю** to lyder: [j] + hhv. [a, o, u] (herav betegnelsen "jotert"): я [ja]⁸ 'jeg', Ёвѣик [j^uov'ik] 'Gjøvik', Юрий [júr'ij] 'Jurij', мо́я [møjá] 'min' (Nsg fem.), мо́ю [møjú] 'min' (Asg fem.), моё [møj^uó] 'mitt'.

2.8.3. VIKTIG: Bokstaven **"и"** muljerer - i likhet med **е, я, ё, ю** - foranstående konsonanter, men til forskjell fra disse gjengir den aldri [j] + vokal, dvs.. [ji].

2.9. Som nevnt i 2.4. palataliserer [e] og [i] foregående konsonant: ли [l'i] 'om' (subjunksjon), лес [l'es] 'skog'. Noen konsonanter er imidlertid alltid harde. Det gjelder de frikative ш [ʃ] (ligner på østlandsk rs i Lars), ж [ʒ] – stemt [[ʃ] og affrikaten ц [tʃ]: шеф [ʃef] 'sjef', жест [ʒest] 'gestus', цель [tʃel] 'mål; formål'.

Dette betyr at selv om det etter ш, ж alltid og iblant etter ц skrives и, ikke ы, uttales det nødvendigvis alltid [i], jf. 2.7: шит [ʃit] 'sydd', жир [zʲir] 'fett', цирк [tʃirk] 'sirkus'.

2.9.1. Etter harde konsonanter er den russiske "e" noe åpnere og mer sentral enn ellers (dvs. etter bløte konsonanter og i fremlyd). I presis fonetisk transkripsjon markeres dette vha. tegnet [ɛ]: ésta [étu] 'denne' (Asg fem.), men мэ́р [mɛr] 'ordfører', jf. 2.5, тénнис [tɛn'is] 'tennis'.

2.10. Bløt (palatalisert) uttale av konsonanter betyr at tungen inntar om lag samme stilling som ved uttalen av fremre, trange vokaler av i-typen.

2.10.1. Dersom en trykksterk, ikke-fremre vokal befinner seg mellom to bløte konsonanter, påvirker dette vokalens uttale merkbart, den skyves i retning "i". F. eks. minner a-en i мя́ть 'krølle; elte' litt om norsk "æ": [m'æt'] – og slik velger mange å transkribere denne fremskutte a-en. I vår fremstilling velges derimot en felles markering av en slik fremskyvning av ikke-fremre vokaler (dvs. sentrale og bakre) mellom bløte konsonanter, altså "tødler": [m'át'], тётя [t'úót'ə] 'tante' – med forskyvning i retning "ø" (men ikke lik ø!), ию́нь [jjuún]⁹ 'juni'. – med forskyvning i retning "y" (men ikke lik y!), jf. tysk ü.

2.10.2. Når det gjelder de fremre vokalene "e" og "i" mellom bløte konsonanter i trykksterke stavelser, blir artikulasjonen av dem enda trangere, og "e" nærmer seg "i".

3. Vokalreduksjon

3.1. Innledningsvis (i 1.2) fikk vi vite at ordtrykket i russisk er meget dynamisk. Det medfører at man "dveler" litt ved trykkstavelserne. De "varer" vel om lag 50% lenger enn norske trykkstavelser. De øvrige stavelserne reduseres tilsvarende.

3.2. Denne reduksjonen er mindre kraftig enn ellers i

- første pretoniske stavelse (stavelsen umiddelbart foran trykkstavelsen), og
- fremlyd.

I disse posisjonene taler vi om *svak reduksjon*. I alle andre tilfeller regnes reduksjonen som *sterk* med et visst forbehold om noen grammatiske endelser i omhyggelig uttale, se 3.9.

Lengden av en svakt redusert stavelse er ca halvdelen av en trykksterk sådan, men en sterkt redusert stavelse varer kun ca en sjettedel av lengden til en trykkstavelse:

Eksempel: мо́локо́ [mətək^uó] 'melk'.

A	B	C
мо	ло	ко́
1/6	1/2	1/1

A = 2. pretoniske stavelse, B = 1. pretoniske stavelse, C = trykksterk (betont) stavelse.

⁸ [j] er alltid bløt og trenger følgelig ikke noen bløthetsmarkering (apostrof).

⁹ De som transkriberer "a" mellom bløte konsonanter som [æ] (ikke [ä]), skriver [ø] og [u] hhv. for [ö] og [ü], jf. Iil : 374, IPA-tabellen bakerst i boken.

3.3. For noen vokalers vedkommende betyr reduksjon kun kortere og mindre tydelig uttale (kvantitativ reduksjon), f.eks. [u]: ёту [étu] 'denne' (Asg fem.). Det samme gjelder [i] og [ɨ] selv om vi her bruker andre fonetiske tegn for disse når de er redusert, hhv. [ɪ] og [ɨ]: иди [ɪd'ɪ] 'gå!', вымыть [vímɨt'] 'vaske'.

3.4. I noen tilfeller fører vokalreduksjonen i trykklette stavelser til *kvalitative* endringer og *sammenfall* av språklyder som i trykksterk stilling klart skiller seg fra hverandre, dvs. *nøytralisering* av den *opposisjon*¹⁰ som skiller dem ad under trykk.

3.5. I posisjon ikke etter en bløt konsonant (dvs. etter en hard konsonant, etter en vokal eller i fremlyd) faller [a] og [o] sammen i en redusert lyd hvis tegn er [ə]¹¹ i svak reduksjon og [ə] i sterk reduksjon (se 3.2):

молоко́ [mələkʌó] 'melk'
 ананас [ənənás] 'ananas'
 огоро́д [əgərʌót] 'kjøkkenhage'
 водопрóвóд [vədəprɐvʌót] 'vannledning'
 тра́ктор [tráktər] 'traktor'
 вы́работать [vɨrəbətət'] 'utarbeide'

Sammenfallet av "a" og "o" i trykklette stavelser kalles for "akan'je" (а́канье). Den er kjennetegnet for bl.a. det offisielle standardspråket i Russland.

I de dialekter (nordrussiske) som beholder forskjellen mellom "a" og "o" i trykklette stavelser, taler man om "okan'je" (о́канье).

3.6. Etter bløte konsonanter i trykklette stavelser i vanlig ledig tale faller [a], [o], [e], [i] sammen i en lyd som ligner [ɨ] men er "mindre fremre og mindre trang", dvs. mer avslappet. Det fonetiske tegn for denne reduserte fremre vokalen er [ɪ], jf. 3.3:

a > ɪ: пя́тый [p'átɨ] 'femte', men пята́дцать [p'ɪtnátɕət'] 'femten'

o > ɪ: ё́ж [jʌoʃ] 'pinnsvin', men Npl е́жи [jɪʒɨ]

e > ɪ: ле́с [l'es] 'skog', jf. NApI ле́са [l'ísá] 'skoger'

i > ɪ: Nsg ли́сы [l'ísɨ] 'rever', jf. Nsg. ли́са [l'ísá] 'en rev'

Ytterligere eksempler på redusert [ɪ]: перево́д [p'r'ɪvʌót] 'oversettelse', филигра́нь [fɨl'igrán'] 'filigran', президéнт [pr'ɪz'ɪd'ént] 'president'.

Om unntak fra dette se 3.10.

Sammenfallet av alle vokaler unntatt [u] i trykkelette stavelser etter bløte konsonanter som resulterer i lyden [ɪ] kalles på russisk "ikan'je" (и́канье).

3.7. Etter de alltid harde ж, ш, ц [z, ʃ, tɕ] faller [ɨ] og [e]¹² sammen i den reduserte lyden [ɨ]:

ɨ > ɨ: жи́ть [zɨt'] 'bo, leve', жили́ще [zɨl'íʃ';ə] 'bolig'

e > ɨ. ше́сть [ʃes't']¹³ 'seks', шесто́й [ʃɨstʌój] 'sjette'

3.8. I grunnen gjelder dette også [a] og [o] etter [z, ʃ, tɕ]. Jf. trykksterk [ʌo] i жёлты́й [zʌótɨj] 'gul' og redusert [ɨ] i желтёт [zɨt'é] 'bli gul', trykksterk [a] i жар [zar] 'hete; feber; glød' og redusert i жарá [zɨrá] 'varme, hete'.

Det er liten forskjell på de sterkt reduserte [ɨ] og [ə].

¹⁰ Se Iil : 226 ff, § 5.9.2.

¹¹ Et utbredt tegn for denne lyden er [ʌ], f.eks. for den korte engelske vokalen i but [bʌt].

¹² Mer nøyaktig [ɛ], se 2.9.1.

¹³ Mer nøyaktig [ʃes't]], se 2.9.1.

3.9. I omhyggelig uttale kan reduksjon i grammatiske endelser være svak selv om deres posisjon skulle tilsi sterk reduksjon: школа 'skole' [ʂkʰólə] eller [ʂkʰólə].

3.10. I grammatiske endelser etter bløt konsonant i trykksvak posisjon reduseres [a], i noen tilfeller også [e], ikke til [ɪ] som vanlig, men til [ə] eller - i omhyggelig uttale – til [ɐ], jf. 3.9:

тётя 'tante' [tʰól'ɐ] eller [tʰól'ə]; море/моря 'hav/havs' [mʰór'ɐ] eller [mʰór'ə].

3.11. Et viktig begrep i forbindelse med vokalreduksjon er **fonetisk ord**.

Noen ord har ikke eget trykk og heller ikke egen selvstendig betydning. Deres funksjon realiseres kun i tilknytning til betydningsmessig selvstendige ord og danner sammen med disse *ett fonetisk ord med ett felles ordtrykk*. Slike *klitiske* ord er f.eks. preposisjoner, nektelsespartikler (не, ни), subjunksjonen ли 'om'.

не знаю, дома ли он [nʰi-znáju dʰómə-lʰi ʰón] 'jeg vet ikke om han er hjemme'.

от сестры [ɐt-sʰistrʰi] 'fra søsteren'.

на столе [nə-stəl'ɛ] 'på bordet'.

4. De russiske konsonanter

4.1. OBSTRUENTER

(De lyder som utelukkende forekommer som posisjonsvarianter, står i parentes)

Artikulasjons- sted		LABIALE		DENTALE		ALVEOLARE		VELARE	
Artikula- sjonsmåte		Stemte/Ustemte		Stemte/Ustemte		Stemte/Ustemte		Stemte/Ustemte	
PLOSI- VER	Harde	b	p	d	t			g	k
	Bløte	b'	p'	d'	t'			g'	k'
AFFRI- KATER	Hard			(dʒ)	(tʃ)	(tʃ')	ʃ'		
	Bløt								
FRIKA- TIVER	Harde	v	f	z	s	ʒ	ʃ	(x)	x
	Bløte	v'	f'	z'	s'	ʒ':	ʃ':		x'

NB: De ustemte labiale og dentale lukkelydene i russisk er (i motsetning til de norske) *uaspirerte*, dvs. den eneste forskjell mellom [p] og [b] er at den første er ustemt, den andre stemt.

4.2. SONORANTER. Alltid stemte

Artikulasjons- sted	LABIALE	DENTALE		ALVEOLARE	PALATAL Alltid bløt
Harde	m	n,	l	r	
Bløte	m'	n'	l'	r'	j
Sonorantenes artikulasjonsmåte	Nasale sonoranter		Late- raler	Vibranter	Frikativ el. approsimant

4.3. Vi ser at de fleste obstruentene karakteriseres bl.a. av to opposisjoner som begge har distinktive funksjoner:

1. opposisjonen stemt : ustemt
2. opposisjonen palatalisert : ikke-palatalisert (bløt : hard)

Et eksempel:

d	—	d'
t	—	t'

Opposisjonen "stemt : ustemt" skiller mellom d - t, d' - t' hhv.

Opposisjonen "hard : bløt" skiller mellom d - d', t - t' hhv.

4.4. Konsonantenes to andre distinktive faktorer er

1. Artikulasjonsmåte: plosiver, frikativer, affrikater; lateraler, vibranter osv.
2. Artikulasjonssted: labiale, dentale¹⁴, alveolare, velare; palatale osv. lyder.

4.5. Ikke alle konsonanter har alle de nevnte fire distinktive trekk:

- a) For sonorantenes vedkommende er opposisjonen "stemt : ustemt" ikke relevant i og med at sonorantene er pr. definisjon alltid stemte.
- b) Affrikatene [tʃ] og [tʃʰ] og den frikative velaren [x] (bokstavene ц, ч og х) er i systemsammenheng kun ustemte (selv om de har stemte posisjonsvarianter).
- c) Noen obstruenter er alltid harde: [tʃ], [z], [ʒ] (bokstavene ц, ж og ш).
- d) Noen konsonanter er alltid bløte: [tʃʰ], [ʃʰ], [j] (bokstavene ч, щ).

Mellom vokaler eller i fremlyd foran vokal kan lyden [j] gjengis vha. bokstaven й: райо́н [rɛjʷón] 'område, krets', Йе́мен [jém'in] 'Yemen', men det vanligste er å bruke de jotede bokstavene я, е, ё, ю i denne stillingen, se 2.8. Men umiddelbart etter en konsonant - som da alltid er nødvendigvis bløt - brukes "ь" - "bløtt tegn" + jotert vokaltegn, sammenlign ле́д [lʲɔt] 'is', (он) ле́т [lʲɔt] '(han) heller'; мя́со [mʲásə] 'kjøtt', men се́мья́ [sʲimʲjá] 'familie'; му́зика́ [mʲúzʲiká] 'musical', men се́мью́ [sʲimʲjú] 'familie' (Asg).

4.5.1. Denne fremstillingen er fra *fonologisk* synspunkt noe forenklet.

5. Nøytralisering. Regressiv assimilasjon

I visse tilfelle oppheves, *nøytraliseres*, opposisjonen stemt : ustemt.

Det som skjer, er at en obstruent tilpasser seg en følgende obstruent mht. stemthet, dvs. den siste "assimilerer den første; derav betegnelsen *regressiv* assimilasjon.

5.1. I noen posisjoner kan bare ustemte obstruenter forekomme, dvs. ellers stemte obstruenter **avstemmes** når de befinner seg i en slik posisjon.

5.1.1. I **utlyd** avstemmes stemte obstruenter med mindre det umiddelbart og uten pause følger en stemt obstruent: э́ж [jʷoʃ] 'pinnsvin', jf. Npl. е́жи́ [jʲɪzʲi]; ю́г [juk] 'sør', jf. на ю́ге [nə-júgʲi] 'i sør'; ду́б [dup] 'eik', Gsg ду́ба [dúba]; по́езд [pʷójɪst] 'tog', jf. Npl по́езда́ [pəjɪzdá]; тра́вка [tráfka], diminutiv av трава́ [trəvá] 'gress'.

Dersom det *umiddelbart og uten pause følger en stemt obstruent*, skjer det ikke noen avstemming: ю́г Да́нии [júg-dánʲi] 'den sørlige delen av Danmark', э́ж здо́ров [jʷóz-zdʷɔrʷóf] 'pinnsvinet er friskt', ду́б бы́л ста́рый [dúb-bɪl-stárɪj] 'eika var gammel'. Men foran vokaler og sonoranter avstemmes obstruenter i utlyd: на ю́г от Мо́сквы́ [nə-júk-ət-məskvi] 'sør for Moskva'; ю́г Росси́и [júk-rəsʲ:íi] 'den sørlige delen av Russland', ду́б ра́стёт [dúp-rəsʲtʷót] 'eika vokser', osv., jf. 5.2.2.

5.1.2. I **innlyd** foran en ustemt obstruent avstemmes stemte obstruenter: кнѝ́жка́ [knʲʃkə] '(liten) bok', jf. Gpl кнѝ́жек [knʲʃək]; ло́дка́ [lʷótkə] 'båt', jf. Gpl ло́док [lʷódək].

----- " -----

¹⁴ Noen definerer de russiske lydene [d], [t] osv. som *alveolare* snarere enn dentale. Det som imidlertid er viktigst, er at ved artikulasjonen skjer innsnevringen mellom tenner/alveolarer og **tungebladet**, ikke **tungespissen**, at de m.a.o. er *laminale*, ikke *apikale*, jf. Iil : 233.

5.2. I noen posisjoner kan bare stemte obstruenter forekomme, dvs. ellers ustemte obstruenter **blir stemte** når de befinner seg i en av følgende posisjoner:

5.2.1. I utlyd dersom det umiddelbart og uten pause følger en stemt obstruent: **мать больна** [mád'-bəl'ná] 'mor er syk', **мальчик добрый** [mál'ʃ'ig-dóbrɨj] 'gutten er snill'; **лось бежит** [l'óz'-b'izɨt] 'elgen løper'.

5.2.2. Inne i et ord foran en stemt obstruent: **про́сьба** [pr'óz'bə] 'bønn, anmodning', jf. Gpl **про́себ** [pr'ós'ɪp]; **футбóл** [fudbóɫ] ¹⁵ 'fotball'; **пáстбище** [pázdb'ɨʃ':ə]. 'beitemark' (se 7.5). Legg merke til at dette gjelder ikke bare enkeltstående obstruenter, men også konsonantgrupper, jf. -зд- i følgende.

Sammenlign på den ene siden

это по́езд [étə-p'ózɨst] 'dette er et tog' (-zd befinner seg i utlyd foran pause)

по́езд пришёл [p'ózɨst-pr'ɨʃ'óɫ] 'toget er kommet'

(-zd er i utlyd foran en ustemt obstruent)

по́езд ушёл [p'ózɨst-uʃ'óɫ] 'toget er gått' (-zd er i utlyd foran en vokal)

по́езд рéдко хóдит [p'ózɨst-r'étkə-x'óɫɨt] 'toget går sjelden'

(-zd er i utlyd foran en sonorant)

og den andre:

по́езд большо́й [p'ózɨzd-bəl'ʃ'óɯ] 'toget er stort'

5.2.3. I forbindelse med avstemming er det viktig å huske begrepet *fonetisk ord*, se 3.11. Jevnfør:

вид óзера [v'ít-úóz'irə] 'bilde/prospekt av innsjøen/en innsjø'- avstemming i utlyd, men **над óзером** [nəd-úóz'irəm] 'over innsjøen'. Siden 'над' er en del av det fonetiske ord, befinner [d] seg her i innlyd i motsetning til [d] i **вид**.

Se også 7.1.

5.2.4. En av de stemte russiske obstruentene, frikativen [v], er en snåling. Den underkaster seg riktignok avstemming på forventet vis, jf. 5.1.1, men forårsaker ikke regressiv stemhetsassimilasjon som de øvrige stemte obstruentene: Sammenlign:

vk > [fk]: **тра́вка** [tráf'kə], dim. av **травá** [trəv'á] 'gress', men

sv = [sv]: **сво́й** [sv'óɯ] 'sin',

tv = [tv]: **отвeстí** [ət'v'is't'í] 'føre/leie (bort/til side)'. Derimot:

sb' > [z'b'] **сбить** [z'b'it] 'slå ned', jf. 1.p.fut. **собо́ю** [səb'jú] '(jeg) slår ned'.

I **сбить** ser vi også et eksempel på *bløthetsassimilasjon*.

6. Bløthetsassimilasjon

6.1. Som nøytralisering av opposisjonen stemt : ustemt, er bløthetsassimilasjon *regressiv*, dvs. den virker "tilbake", en bløt konsonant gjør at foregående konsonant også uttales bløtt. Denne assimilasjonen er imidlertid mindre konsekvent og mer labil enn stemthetsassimilasjonene. Vi påpeker her bare de viktigste reglene/tendensene.

6.2. Bløthetsassimilasjon forekommer i første rekke mellom konsonanter med samme artikulsjonssted (*homorgane* konsonanter).

6.2.1. (alveo)dentale konsonanter:

zd' > [z'd'] **здесь** [z'd'es] 'her', **вездé** [v'iz'd'é] 'overalt'

st' > [s't'] **несть** [n'is't'í] 'bære', jf. **несла́** [n'islá] '(hun) bar'

sn' > [s'n'] **снять** [s'n'at] 'ta av/ned', **пéсня** [p'és'n'ə] 'sang' (se 3.10)

6.2.2. labiale konsonanter:

¹⁵ Også i norsk skjer det en assimilasjon i dette ordet, men den er *progressiv*, dvs. [t] påvirker, assimilerer, den følgende obstruenten: [b] > [b̥].

vb' > [v'b'] **вбить** [v'b'it'] 'slå inn', jf. 1.p.fut. **вобью́** [vɒb'jú] '(jeg) slår inn'

6.2.1. dorsale konsonanter:

xk' > [x'k] **лёгкий** [[l'ʰóx'k'ij] 'lett', jf. **лёгкая** [l'ʰóxkəjə], Nsg fem. (jf. 3.10).

6.3. Bløtehetsassimilasjon forkommer også i visse *heterorgane* grupper. Således lar de (alveo)dentale frikativene [s] og [z] seg som regel påvirke av følgende bløt sonorant og labial:

6.3.1. **сли́вки** [s'l'ífk'i] 'fløte', **сбить** [z'b'it'] 'slå ned', jf. 1.p.fut. **собью́** [sɒb'jú].

6.3.2. [n] palataliseres foran de alltid bløte alveoralene [tʃ] og [ʃ':] **кóнчить** [k'ón'tʃ'it'] '(av)slutte', **жéньщина** [zɛ'n'ʃ':mɛ] 'kvinne'.

6.3.3. De dentale lukkelydene [t] og [d] palataliseres foran [n] i rotmorfemer: **однѝ** [âd'n'í], pl av **одѝн** 'én; alene', **пѝтница** [pát'n'itsə] 'fredag', – og omvendt: [n] palataliseres foran [t'] og [d'] i rot: **бандѝт** [bæn'dít'] 'banditt'.

7. Diverse andre konsonantendringer

7.1. Fullstendig assimilasjon

т, д + ц > цц [t͡s:]: **от царѝ** [ɒt͡s:ɐr'á] 'fra tsaren', **над цѝркóм** [nad͡s:írkəm] 'over sirkuset'

т, д + ч > чч [t͡ʃ':]: **под часáми** [pɒt͡ʃ':isám'i] 'under klokken', **от Чѝхова** [ɒt͡ʃ':ɛxɒvə] 'fra Tsjechov'

с, з + ш > шш [ʃ:]: с **шѝфом** [ʃ:ɛfəm] '(sammen) med sjefen'
из **Шѝдсмѝ** [izʃ:ɛtsmu] 'fra Skedsmo'

с, з + ж > жж [z:]: с **женóй** [z:ɛn'ój] '(sammen) med sin kone'
без жѝны [bɪz:ɛnɪ] 'uten (sin) kone'.

7.1.1. Nøytralisering medfører ofte fullstendig assimilasjon:

зс > сс [s:]: **без сóли** [b'is:úól'i] 'uten salt'

тд > дд [d:] **привѝт óт дрѝга** [pr'iv'ɛt-ɒd-drúgə] 'hilsen fra en venn'.

7.2. Delvis assimilasjon

Velar plosiv + alveolar frikativ > velar frikativ + alveolar frikativ:

гч > хч [x'tʃ']: **мѝгче** [m'áxtʃ'i] 'mykere', **лѝгче** [l'ɛxtʃ'i] 'lettere'.

7.3. Fusjon.

To konsonantlyder smelter sammen i én:

сч > щ [ʃ':]: **счáстье** [ʃ':ás't'jə] 'lykke' (se 3.10)

жч > щ [ʃ':]: **мужчѝна** [muʃ':ínə] 'mann'.

Det siste er egentlig en totrinns-ending:

a) жч > шч — avstemming

b) шч > щ — fusjon

7.4. Dissimilasjon¹⁶

гк > хк [xk]. Plosiv velar + plosiv velar > frikativ velar + plosiv velar:

мѝгкий [m'áx'k'ij] 'myk'; **лѝгкая** [l'ʰóxkəjə] 'lett' (Nsg fem.).

чт > шт [ʃt]. Alveolar affrikat + alveodental plosiv > Alveolar frikativ + alveodental plosiv. Dette skjer i ordene **что** [ʃtʰo] og **чтóбы** [ʃtʰóbɪ].

I noen få ord blir **чн** > **шн**, dvs. alveolar affrikat + alveodental nasal > alveolar frikativ + alveodental nasal. Det viktigste av disse er **конѝчно** [kɒn'ɛʃnə] 'sikkert; naturligvis, selvfølgelig'.

¹⁶ Se Iil : 312

7.5. Bortfall

I visse konsonantgrupper uttales ikke т, д:
 уча́стник [uʧ'ás'n'ik] 'deltaker'
 по́здно [p'óznə] 'sent'
 ма́ркси́стский [mərks'ísk'i] 'marksistisk'.
 па́стби́ще [pázdb'ɨf':ə]. 'beitemark', se 5.2.2.

Noen fonologiske bemerkninger

Støttelesning Iil 2000 : 224-230 (§5.7 og 5.8) og 246-254 (§ 5.14 og 5.15)

HUSK: Mens fonetisk transkripsjon settes i hakeparentes, plasseres fonologisk transkripsjon mellom skråstrek: [miʧ], /mil/ мыл '(han) vasket', [m'itʃ], /m'il/, мил 'hyggelig; kjær'. Se også 10.1.

8.0. Disiplinen **fonetikk** studerer og beskriver språklyder som konkrete fenomener, hvordan disse lydene lages og oppfattes.

Disiplinen **fonologi** handler om hvordan lydmaterialiet i et språkssystem blir utnyttet i kommunikasjonsøyemed.

8.1. Det russiske alfabetet og den russiske rettskrivningen er på sett og vis godt tilpasset språket. Men på mange måter tilslører de ordenes fonologiske beskaffenhet, f.eks. ved at de "joterte" vokaltegnene (se 2.8) kan stå for to forskjellige fonemer: /j/ og /a/ i я /ja/ 'jeg'; /j/ og /o/ i объём /objóm/ 'omfang'; /j/ og /u/ i каю́та /kajúta/ 'kahytt'. Spesielt påfallende blir dette når den første av de to lydene tilhører ordets stamme (evt. rot) og den andre utgjør en bøyningensendelse, dvs. tilhører to forskjellige morfer (se Iil 2000 : 97-98)! Sammenligner vi f.eks. линия /l'in'ij-a/ 'linje', семья /s'em'j-á/ 'familie', тётя /t'ót'-a/ 'tante' og война́ /vojn-á/ 'krig', ser vi at alle disse hunkjønnsordene har samme endelse /a/ (som markerer morfemet Nsg, jf. Iil 2000 : 123-124). I tilfellet тётя representerer bokstaven я riktignok bare étt fonem, dvs. /a/, men markerer dessuten at foregående fonem er "bløtt", dvs. /t'/, ikke /t/ som i f.eks. ро́та /rót-a/ 'kompani (i det militære)'.
 8.1.1. Mens russisk har mye færre vokalfonemer enn norsk (se 10.3), er forholdet omvendt når det gjelder konsonanter, se 10.1 og 10.2. Dette skyldes i første rekke det distinktive trekket **palatalisert**, som nesten fordobler antall fonemer blant plosiver, frikativer og sonoranter, jf. 10.1 og 4.1 - 4,3. Det ville blitt meget uhåndterlig og omstendelig dersom alfabetet skulle ha egne tegn for alle de palataliserte fonemene, dvs. separate bokstaver for /b/ og /b'/, /p/ og /p'/, /d/ og /d'/, /z/ og /z'/, /v/ og /v'/, /l/ og /l'/, /r/ og /r'/ osv. Det er her de **joterte vokalene** og **ь** kommer inn. Disse hjelper til å skille mellom f.eks. fonemene /l'/ og /l/ i de minimale parene (se 9.4) лук /luk/ 'løk' og люк /l'uk/ 'luke; kum' eller i мол /mol/ 'molo' og моль /mol'/ 'møll.

8.2. Dertil kommer at fonologisk transkripsjon ignorerer forutsigbare uttalevarianter, posisjonsvarianter, herunder vokalreduksjon, konsonantavstemming osv. Sammenlign

transkripsjonene av норвѣжка 'norsk kvinne/jente': [nɔrv'ɛʂkə] eller [nɔrv'ɛʂkə] (fonetisk) vs /norvɛʒka/ (fonologisk). I fonologisk transkripsjon gjengis alltid vokal-fonemene slik vi finner dem i **sterk posisjon** (trykksterk, se 9.6), f.eks. /vodá/ водá 'vann' selv om o-en her uttales redusert: [vɔdá], ettersom sterk posisjon viser at det faktisk dreier seg om /o/, jf. Asg воду [vʊódu], NApl воды [vʊódi] og водка [vʊótkə] 'vodka', fonologisk /vódka/ med /d/ til tross for avstemmingen av "d" i og med at i sterk posisjon (foran vokal, se 9.6) realiseres dette konsonantfonemet som [d], jf. водá og воды.

8.3. Alt dette gjør at enkel fonologisk transkripsjon er bedre egnet enn både rettskrivningsformene eller fonetisk transkripsjon til å forstå de russiske ordenes beskaffenhet, deres morfologiske struktur og bøyningsmønstre.

8.4. Et lite eksempel: 'liten bekk' heter i Nsg ручеѣк-Ø (Ø = nullendelse), i Npl ручейк-й, fonologisk hhv /ručejók/ og /ručejkí/ (fonetisk [ruʃɨjʊók] og [ruʃɨjk'-i]). Fonemet /j/ i ручеѣк gjengis vha. bokstaven ѣ, som samtidig betegner den påfølgende flyktige vokalen (her o) som er så typisk for former med nullendelse. I flertallsformen ручейкí kan ikke /j/ gjengis vha. et jotert vokaltegn i og med at ingen vokal følger etter /j/. Derfor må det i dette tilfelle brukes en egen bokstav for å uttrykke /j/, dvs. й. I den fonologiske transkripsjonen er /j/ alltid /j/, og den flyktige o-en skrives separat.

9. Sentrale fonologiske begrep:

9.1. FON

En **fon** er en *konkret realisering av en språklyd*.

Iil 2000 : 214: "Når vi snakkar om ein språklyd som er representert i den fonetiske transkripsjonen uten å sjå han i høve til særskilde fonem, kallar vi han for ein **fon**."

Iil 1996 : 140: "Med fon meiner vi ein språklyd i ein ganske konkret forstand")

Iil 1996 : 210: "Mens dei fonetiske symbola i ein fonetisk transkripsjon representerer **fonar**, representerer dei fonetiske symbola i den fonemiske transkripsjonen **fonem**."

9.2. FONEM. "Fonemet er ein ordskjiljande språklyd" (Iil : 212). En vanlig definisjon er også: "**Fonemet er språkets minste betydningsdifferensierende enhet**" (— noen tilføyer: "**uten egen betydning**").

9.3. DISTINKTIVE TREKK

Det er de ikke-forutsigbare forskjellene som er byggeklossene i et språks lydsystem. De kan derfor skille mellom ordformer, de kan m.a.o. ha *distinktiv funksjon* (Iil 2000 : 250, Iil 1996 : 210). Det er disse systemenhetene vi kaller for fonemer, og deres differensierende egenskaper kalles for *distinktive trekk*.

9.4. MINIMALE PAR

Et **minimale par** er to ordformer som er forskjellige fra hverandre bare pga. ett fonem.

"Et minimale par er to ordformer som er like på ett fonem eller tonem nær." (Iil 1996 : 212)

For russiskens vedkommende kan vi utelate *tonemer*: **Et minimale par er to ordformer som er like på**

ett fonem nær. Da gjenstår det å nevne det betydningsdifferensierende *ordtrykket* i russisk, jf. 4.5: *мыка* : *мы́ка* o.l.

9.5. NØYTRALISERING

Nøytralisering skjer når to fonemer realiseres på samme vis i en gitt posisjon, dvs. faller sammen i uttale slik at opposisjonen mellom dem oppheves.

Eller: **Nøytralisering** er når et fonem i en viss posisjon mister en differensierende faktor (dvs. et *distinktivt trekk* settes ut av spill), slik at dette fonemet i uttale realiseres som et allofon (som i uttale faller sammen med et annet fonem (resp. et allofon av et annet fonem)).

9.6. STERK POSISJON

Sterk posisjon for *konsonantenes* vedkommende: stillingen *umiddelbart foran en (bakre) vokal*.

Sterk posisjon for *vokalenes* vedkommende: *trykksterk stilling*.

10. DET RUSSISKE KONSONANTFONEMSYSTEMET

10.1. Russisk har i alt **32 konsonantfonemer** (34 hvis man regner /ʒ:/ og /ʃ:/ som selvstendige fonemer). *Legg merke til at i visse tilfeller velger den fonologiske transkripsjonen andre tegn for tilsvarende lyder enn den IPA-baserte fonetiske transkripsjonen som her brukes (se Iil 2000 : 374, Iil 1996 : 341):*

/c/ : [t͡ɕ] /č/ : [tʃ'] /ž/ : [z] /š/ : [ʃ] /ʒ/ : [ʒ'] /ʃ/ : [ʃ'].

A. OBSTRUENTER (i alt 23, 25 hvis man teller /ʒ:/, /ʃ:/)

Artikulasjons- sted		LABIALE		LAMINO- DENTALE		APIKO- ALVEOLARE		DORSO- VELARE	
Artikula- sjons- måte		Stemte/Ustemte		Stemte/Ustemte		Stemte/Ustemte		Stemte/Ustemte	
PLOSI- VER	Harde	/b/	/p/	/d/	/t/			/g/	/k/
	Bløte	/b'/	/p'/	/d'/	/t'/				
AFFRI- KATER	Harde				/c/				
	Bløte					/č/			
FRIKA- TIVER	Harde	/v/	/f/	/z/	/s/	/ʒ/	/ʃ/		/x/
	Bløte	/v'/	/f'/	/z'/	/s'/	/ʒ':/?	/ʃ':/?		

B. SONORANTER. Bare stemte. Antall: 9

Artikulasjons- sted	LABIALE	LAMINO- DENTALE		APIKO- ALVEOLARE	PALATAL Bare bløt
Harde	/m/	/n/	/l/	/r/	
Bløte	/m'/	/n'/	/l'/	/r'/	/j/
Sonorantenes artikulasjonsmåte →	Nasale sonoranter		Late- raler	Vibranter	Frikativ eller approsimant

10.2. NORSKE KONSONANTFONEMER

Oslomålet (23 fonemer), Iil 2000 : 246

/p/	/t/	/tʰ/	/k/
/b/	/d/	/dʰ/	/g/
/m/	/n/	/nʰ/	/ŋ/
/f/	/s/	/ʃ/	/ç/
/V/	/lʁ/	/ʎ/	/j/

/r/
/ʀ/

/h/

10.3. Det russiske vokalfonemsystemet har bare 5 fonemer

/i/, /e/, /u/, /o/, /a/

dvs. de samme som i den fonetiske vokaltrekanten (se §2, s. 1) med et viktig unntak: [i] og [i̯] faller sammen i ett fonem: /i/ ettersom de har **komplementær distribusjon**, se 2.7.1 og Iil 2000: 227:

"To eller flere elementer (her fonemer, bem. HH) har **komplementær distribusjon** dersom dei aldri finst i same omgjevnad".

THE INTERNATIONAL PHONETIC ALPHABET (revised to 1993, updated 1996)

CONSONANTS (PULMONIC)

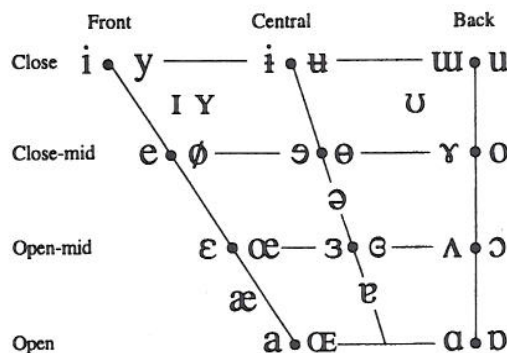
	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b			t d		ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Trill	ʙ			r					ʀ		
Tap or Flap				ɾ		ɽ					
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateral fricative				ɬ ɮ							
Approximant		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ			
Lateral approximant				l		ɭ	ʎ	ʟ			

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a voiced consonant. Shaded areas denote articulations judged impossible.

CONSONANTS (NON-PULMONIC)

Clicks	Voiced implosives	Ejectives
◌ ɸ	ɓ	ʼ Examples:
	ɗ	p' Bilabial
!	f	t' Dental/alveolar
ɸ	ɠ	k' Velar
	ɣ	s' Alveolar fricative

VOWELS

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a rounded vowel.

OTHER SYMBOLS

- ɱ Voiceless labial-velar fricative
- ɸ Voiced labial-velar approximant
- ɸ Voiced labial-palatal approximant
- H Voiceless epiglottal fricative
- ɸ Voiced epiglottal fricative
- ʔ Epiglottal plosive
- ç ʒ Alveolo-palatal fricatives
- ɭ Alveolar lateral flap
- ɸ and X Simultaneous
- Affricates and double articulations can be represented by two symbols joined by a tie bar if necessary.

kp̣ tṣ

SUPRASEGMENTALS

- ˈ Primary stress
- ˌ Secondary stress
- ː Long
- ˑ Half-long
- ˚ Extra-short
- ˌ Minor (foot) group
- ˌ Major (intonation) group
- Syllable break
- ˌ Linking (absence of a break)

DIACRITICS

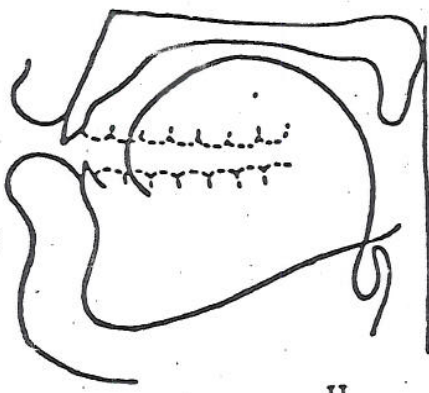
Diacritics may be placed above a symbol with a descender, e.g. ɲ̥̄

◌̥	Voiceless	◌̄	Breathy voiced	◌̆	Dental
◌̇	Voiced	◌̂	Creaky voiced	◌̇	Apical
◌̥̄	Aspirated	◌̆̄	Linguolabial	◌̇̄	Laminal
◌̤	More rounded	◌̦	Labialized	◌̨	Nasalized
◌̜	Less rounded	◌̧	Palatalized	◌̩	Nasal release
◌̟	Advanced	◌̨̄	Velarized	◌̪	Lateral release
◌̠	Retracted	◌̨̄̄	Pharyngealized	◌̫	No audible release
◌̡	Centralized	◌̨̄̄̄	Velarized or pharyngealized	◌̬	
◌̣	Mid-centralized	◌̥̄̄	Raised	◌̭	(ɹ̥̄ = voiced alveolar fricative)
◌̤̄	Syllabic	◌̥̄̄̄	Lowered	◌̮	(β̥̄ = voiced bilabial approximant)
◌̥̄̄̄	Non-syllabic	◌̥̄̄̄̄	Advanced Tongue Root	◌̯	
◌̥̄̄̄̄	Rhoticity	◌̥̄̄̄̄̄	Retracted Tongue Root	◌̰	

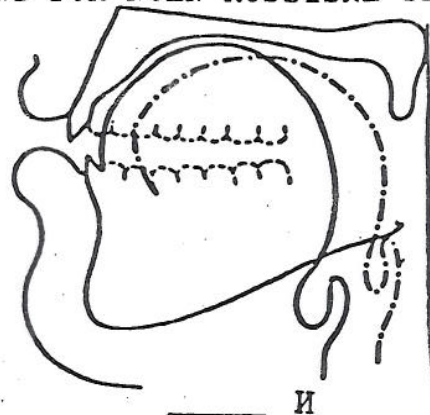
TONES AND WORD ACCENTS

◌̥̄̄̄̄	Extra high	◌̥̄̄̄̄̄	Rising
◌̥̄̄̄̄̄	High	◌̥̄̄̄̄̄̄	Falling
◌̥̄̄̄̄̄̄	Mid	◌̥̄̄̄̄̄̄̄	High rising
◌̥̄̄̄̄̄̄̄	Low	◌̥̄̄̄̄̄̄̄̄	Low rising
◌̥̄̄̄̄̄̄̄̄	Extra low	◌̥̄̄̄̄̄̄̄̄̄	Rising-falling
◌̥̄̄̄̄̄̄̄̄̄	Downstep	↗	Global rise
◌̥̄̄̄̄̄̄̄̄̄̄	Upstep	↘	Global fall

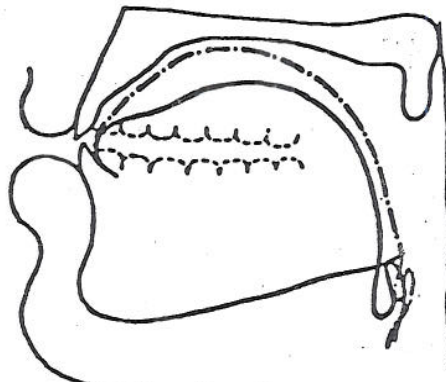
For de fleste
konsonanter:
— hard
- - - - bløt

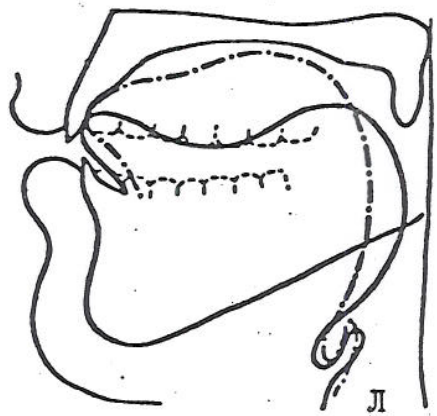
Ы

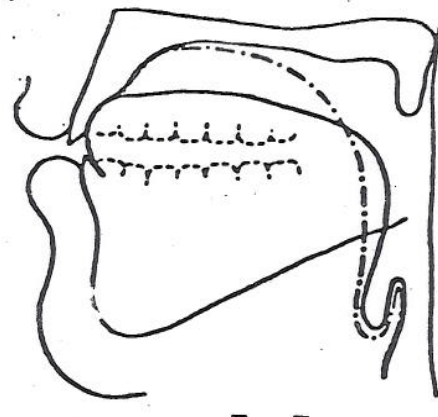
И
И

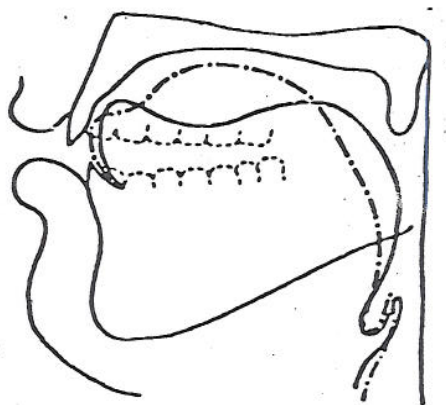
З, С

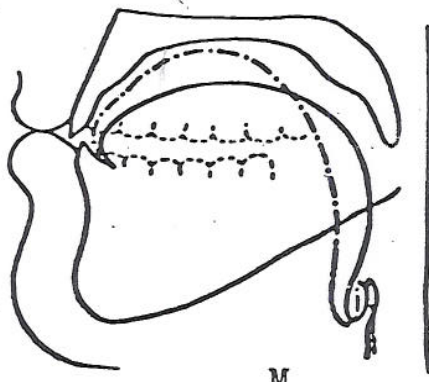
Л

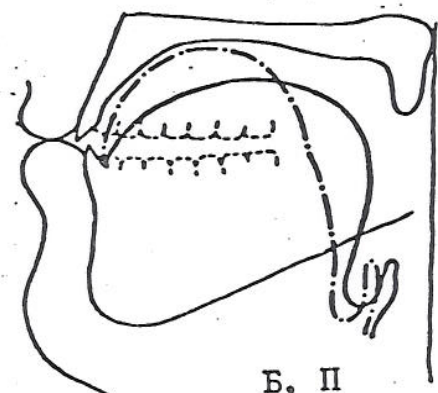
Т, Д

Ж, Ш
Ш

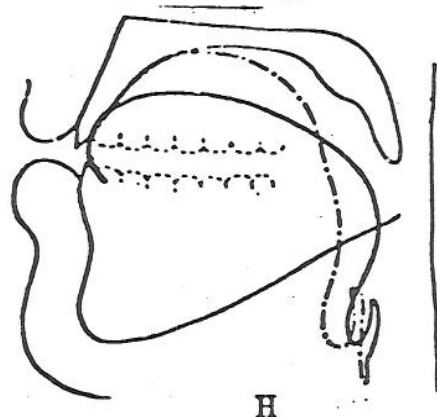

М

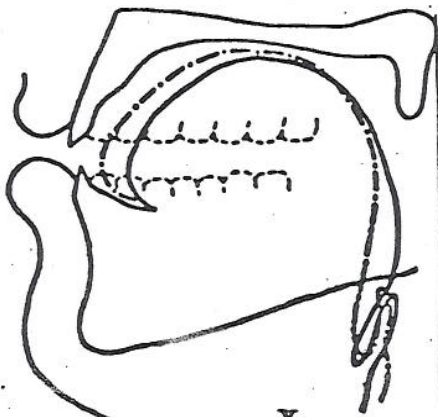

Б, П

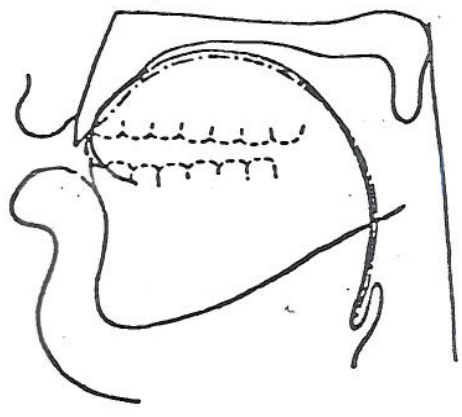
For afrikatene:
— lukke
(1.fase)
- - - - friksjon
(2.fase)

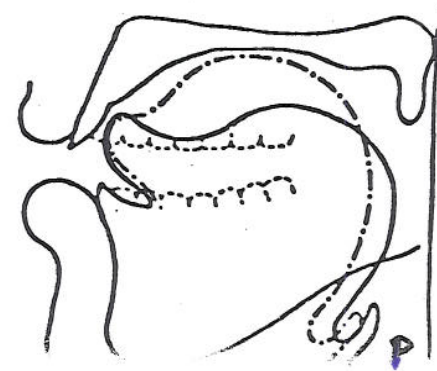
Н

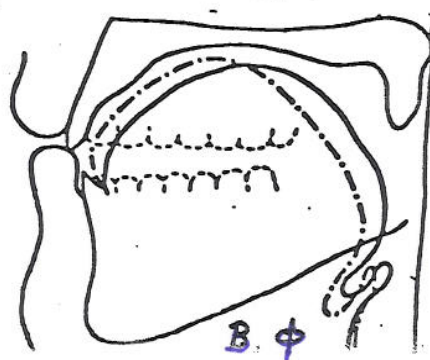
Х

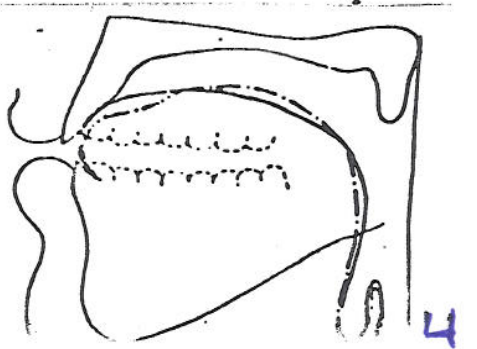
Ч

Р

В, Ф

Ц